

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور

تاریخ دریافت ۱۳۸۹/۳/۱۷، تاریخ پذیرش ۱۳۸۹/۷/۵

محمود مطهری نیا*

چکیده

موضوع مهدویت در میان آموزه های اسلامی، از جمله موضوعاتی است که در منابع متعدد مورد توجه قرار گرفته است. در میان مقولات مهدوی نیز یکی از موضوعات شاخص، موضوع «نشانه های ظهور» است که مورد توجه تمام فرق اسلامی قرار داشته است؛ البته موضوع نشانه های ظهور منحصر به منابع اسلامی نیست و نظیر آن را درباره منجیان آسمانی دیگر ادیان می توان برشمرد. در پژوهش حاضر برای اولین بار رویکردهای مختلف به این موضوع، جمع‌بندی و به طور اجمالی معرفی شده‌اند. دسته‌بندی ارائه شده در این مقاله برای اولین بار است. در نگارش این مقاله از روش تحقیق کیفی و شیوه کتابخانه‌ای و با استقصای اکثری آثار تألیف شده در این حوزه به وسیله مطالعه یا مرور دایره المعارف موعود «آخرالزمان» (ع)، انجام شده است.

واژگان کلیدی

*. مدیر گروه مطالعات راهبردی مهدویت پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، دانشجوی دوره دکتری مدرسی تاریخ و تمدن اسلامی
motahari.nia@gmail.com

مقدمه

بنابر روایاتی که در منابع روایی نقل شده است، حضرت «آدم» (علی نبینا و آله و علیه السلام) در پی هزاران آدمی و عالم و در ابتدای آخرالزمان پا به عرصه زمین نهاد. (صدوق، ۱۳۹۸ ق: ۲۷۷؛ همو، ج ۲، ۱۳۶۲: ۶۵۲)

از همان ابتدای خلقت، او با اهل بیت (ع) آشنا شد و با واسطه قرار دادن ایشان توبه کرد. (دیلمی، ج ۲، ۱۴۲۱ ق: ۴۲۱)

در میان انوار اهل بیت (ع)، نور حضرت «مهدی» (ع)، برایش جلوه ای ویژه داشت و او را مشتاق خویش نمود. (مجلسی، ج ۲۴، بی تا: ۱۷۷)

از همین رو اگر او را اولین منتظر ظهور امام عصر (ع)، بخوانیم سخنی به گزاف نگفته ایم. «مفضل بن عمر» نقل می کند که از «امام صادق» (ع) درباره این سخن خداوند: «و اذا ابتلی ابراهیم ربه بکلمات فاتمهن هنگامی که «ابراهیم» را پروردگارش به کلماتی آزمایش کرد و آن را به پایان رسانید.» پرسیدم که این کلمات چه بود؟ فرمود:

«آنها سخنانی بود که حضرت «آدم» از جانب پروردگارش دریافت کرد و سپس توبه نمود و آنها عبارت بودند از این کلمات: «یا رب اسألک بحق محمد و علی و فاطمه و الحسن و الحسین ألا تبت علی پروردگارا به حق محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین از تو درخواست می کنم که توبه مرا بپذیری» پس خداوند توبه او را پذیرفت که او بسیار توبه پذیر و مهربان است.» به آن حضرت گفتم: «ای پسر پیامبر، اینکه خداوند می فرماید: «فَأْتَمَّهَنَ پَسَ أَنْهَآ رَا تَمَامَ کَرَدَ» منظور چیست؟» فرمود: «یعنی که کلمات را تا قائم (ع) تمام کرد، یعنی ۱۲ امام که ۹ امام از آنها از فرزندان «حسین» (ع) است.» (صدوق، ۱۳۶۲: ۳۰۶)

پس از «آدم»، تمام انبیا (ع)، به امت خویش این انتظار را آموخته اند.^۱ اساساً انسان خود نیز از حس کنجکاووی خاصی برخوردار بود که همواره او را به این سمت سوق می داد تا

۱. تفصیل بشارات انبیا به ظهور امام زمان (ع) را در کتابهای مختلفی از جمله فصل نهم کتاب ظهور حضرت مهدی (ع) از دیدگاه ادیان، مذاهب و ملل جهان نوشته حجه الاسلام هاشمی شهیدی مطالعه نمایید.

۲۳۹ ❖ رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور

شاید بتواند پیش از وقوع حوادث از نحوه، زمان و ... رخ دادن آنها مطلع گردد. پاسخ دهنده به این نیاز در طول تاریخ دو دسته بوده اند: اول، انبیا و اولیای خدا که با اتکا به خزانة غیب الهی و بنا بر مصالح، برخی از پرده‌ها را کنار می‌زدند. دوم، اولیا و پیروان شیطان که در بسیاری مواقع به دروغ و گاه از سر صدق مدعی پیشگویی و پیش‌بینی شده‌اند. از جمله پیشگویی‌های محقق شده آنها از طریق علومی مانند نجوم و هیأت می‌توان به خبر دادن از تولد انبیای اولوالعزم «موسی» و «ابراهیم»، (علی نبینا و آله و علیهماالسلام)، اندکی پیش از ولادت آنان اشاره کرد. سیاق آیات قرآن به نحوی است که می‌توان تأیید امکان صحت چنین پیشگویی‌هایی را برای غیرمتألهان برداشت کرد. البته باید تأکید کرد که در اکثر موارد پیروان «ابلیس» از چنین قدرتی برخوردار نیستند ولی به هرحال در طول تاریخ افرادی وجود داشته‌اند که با استفاده از ابزارهای ابلیسی چنین قدرتی یافته‌اند.

در میان تمام ادیان و فرق جهان مفصل‌ترین و واضح‌ترین گزارشها درباره ظهور را می‌توان در منابع اسلامی مشاهده کرد که در این بین نیز منابع شیعی از گستردگی آمیخته به اتقان بیشتری برخوردار است. مهم‌ترین حادثه‌ای که در انتهای‌ترین نقطه زمانی آخرالزمان رخ می‌دهد ظهور حضرت «مهدی» (ع)، است. پیش از این رخداد مهم دو دسته اتفاق در جهان پدیدار می‌شوند که دسته‌ای از این حوادث در مقام زمینه‌سازی ظهور یا مهیا ساختن منتظران ایفای نقش می‌کنند و بقیه آنها نویدبخش نزدیک شدن آن واقعه مهم می‌شوند؛ همانند تابلوهای راهنمایی و رانندگی که گاه از فاصله تا مقصد سخن می‌گویند و گاه با اعلام نزدیک شدن به محل‌های خطرناک و امثال آن رانندگان را مهیای ورود به این مرحله می‌کنند.

به تعبیر برخی از صاحب‌نظران همچون «آیت‌الله حسین مظاهری»، بیش از ۶ هزار روایت قابل احصاء درباره مهدویت و آخرالزمان در منابع وجود دارد که این رقم در مورد موضوعات دیگر اعم از فروع دینی و فقهی حتی نماز و روزه بی‌نظیر است. گستردگی و تنوع این روایات در کنار مسائل متعددی که در حوزه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اندیشه‌ای، جوامع را به خود مشغول می‌ساخته باعث شده که هر محقق و نویسنده‌ای از زاویه‌ای به

۲۴۰ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

این روایات پرداخته و آنها را مورد بررسی و مطالعه قرار دهد. مهم‌ترین این رویکردها، به موضوع نشانه‌های ظهور را، در ادامه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱. رویکرد قرآنی

آنچه تاکنون با این رویکرد نگارش یافته و ارائه شده است، صرفاً بیان روایت‌های تفسیری یا تاویلی با رویکرد مهدوی است که ذیل برخی آیات آمده و متأسفانه در هیچ‌یک از آنها هیچ‌گونه تحلیل و توضیح قابل توجهی به چشم نمی‌خورد و موضوع ظهور و آخرالزمان در قرآن پس از گذشت قرن‌ها همچنان دست نخورده باقی مانده و کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است. جالب توجه اینکه در این آثار غیر از قالب بیان آیات و روایات تفسیری یا تاویلی، مؤلفان از هیچ روش پژوهشی دیگر بهره‌نموده‌اند تا جایی که حتی بیان و توضیح تفسیری آیات مورد بحث نیز در این دست آثار مشاهده نمی‌شود.

شاخص‌ترین آثاری که به موضوع مهدویت و نشانه‌های ظهور در قرآن پرداخته‌اند عبارتند از: «المحجۀ فیما نزل فی القائم الحجۀ (ع)» نوشته «علامه سیدهاشم حسینی بحرانی» که با عنوان «سیمای حضرت مهدی (ع) در قرآن» با قلم «حجت‌الاسلام سید مهدی حائری قزوینی» به فارسی ترجمه و منتشر شده است، «تأویل الآيات الظاهرة فی بقیة العترة الطاهرة» نوشته «سید شرف‌الدین علی حسینی استرآبادی» (متوفای نیمه‌دوم قرن دهم)، جلد آخر «معجم احادیث الإمام المهدی (ع)» نوشته «حجت‌الاسلام علی کورانی» و همکاران و «موعود قرآن» نوشته «علی‌رضا رجالی تهرانی».

۲. رویکرد معصوم محور؛ تفکیک روایات براساس بیانات معصومین (ع)

مجموعه چند هزار روایت حوزه مهدویت در طول مدت حدود سه قرن بیان شده و امروز به دست ما رسیده است. برخی از مؤلفان، مجموعه روایاتی را که از هریک از معصومان (ع) برای ما نقل شده، گردآوری کرده‌اند. از جمله آثار شاخصی که با این رویکرد نوشته شده می‌توان به «معجم احادیث الامام المهدی (ع)» (غیر از جلد آخر)، جلد‌های دوم و

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۴۱

سوم اثر ارزشمند «نوائب الدهور فی علائم الظهور» نوشته مرحوم «آیت الله میرجهانی» و «یاد مهدی (ع)» نوشته مرحوم «آیت الله خادمی شیرازی»، اشاره کرد. به رغم آنکه تحلیل تاریخی مخاطبان و یاران معصومان (ع)، شبهه شناسی، سؤالات و ابهام‌های حوزه مهدویت از مسائل دارای اولویت می‌باشد که از این دسته بندی قابل استخراج است اما مؤلفان محترم آثار فوق، صرفاً به نقل روایاتی که حداکثر با بررسی سندی همراه شده اکتفا کرده‌اند و از تحلیل‌ها و استنتاج‌های یاد شده ردی در آنها نمی‌توان یافت. جا دارد این مهم در چاپ‌های بعدی یا به دست دیگر محققان و پژوهشگران انجام شود.

۳. رویکرد امکان محور: بررسی حتمی و غیر حتمی بودن نشانه‌ها

این رویکرد معطوف به شایع‌ترین تقسیم‌بندی‌هایی است که از زمان اهل بیت (ع) مورد استفاده بوده است. بنابر مشهور پنج نشانه شورش سفیانی، قیام یمانی، صیحه آسمانی، شهادت نفس زکیه و خسف پیدا (فرورفتن بخشی از سپاه سفیانی در بیابانی در میان مکه و مدینه به زمین با دستور حضرت «جبرئیل» (ع)) از جمله نشانه‌های حتمی ظهور شمرده شده (صدوق، ج ۲، ۱۳۹۵ق: ۶۵۰؛ طوسی، ۱۴۱۱ق: ۲۶۷؛ نعمانی، ۱۳۹۷ق: ۱۶۹ و ۱۷۲؛ مجلسی، ج ۵۲، بی‌تا: ۲۰۴؛ طبرسی، ۱۳۹۰ق: ۴۲۶؛ صافی گلپایگانی، ۱۴۲۲ق: ۴۳۹ و ۴۵۵) که برخی، تعداد آن را تا ۱۰ مورد نیز دانسته‌اند. (هاشمی شهیدی، ۱۳۶۴)

نشانه‌های حتمی، قطعاً و بی تردید و به ترتیب یکی در پی دیگری رخ می‌دهند؛ اما نشانه‌های غیرحتمی ممکن است اتفاق نیفتند. بنابر نظر برخی صاحب‌نظران شهیر حوزه مهدویت همچون حضرت «آیت‌الله محمد ناصری دولت آبادی»، اکثر این نشانه‌های چندصدگانه به رغم غیرحتمی بودن رخ داده‌اند و باید چشم انتظار بروز نشانه‌های حتمی و حوادث وابسته به آنها باشیم. کتاب «سال ظهور یا علائم حتمی قیام» نوشته «حسین نجفی یزدی» و کتاب «نشانه‌های ظهور؛ بحثی پیرامون علائم حتمیه ظهور حضرت حجت (ع)» علاوه بر کتاب «زمینه‌سازان انقلاب جهانی حضرت مهدی (ع)» نوشته «حجت‌الاسلام هاشمی شهیدی»

۲۴۲ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

از معدود آثاری هستند که به طور مستقل برای تفکیک علائم حتمی و غیرحتمی به رشته تحریر درآمده‌اند.

۴. رویکرد سند محور: صحیح، موثق، جعلی و ... بودن روایات نشانه‌ها

گاه به ندرت و به صورت موردی در لابه‌لای اظهار نظرهای شفاهی و نوشته‌ها مطالبی درباره برخی از روایات گفته می‌شود که حاکی از بررسی سندی این روایات است. در مجموعه ارزشمند «معجم احادیث الامام المهدی (ع)» که حاصل پژوهش جمعی از محققان بنام حوزه مهدویت است تا حدی به این مهم همت گماشته‌اند؛ اما هم از سویی تمام روایات از این زاویه مورد بررسی قرار نگرفته و هم جنس روایات مهدویت به گونه‌ای است که با رجال و درایه صرف نمی‌توان آنها را ارزیابی کرد و بخشی از این روایات با گذر زمان است که معنای آنها مشخص می‌شود. گاه محدثان بزرگی مانند «علامه مجلسی رحمه الله علیه»، نیز در تشخیص معنا دچار مشکل می‌شدند.^۱ «مصطفی صادقی» در کتاب «تحلیل تاریخی نشانه‌های ظهور» از این روش برای رد بسیاری از نشانه‌های بیان شده برای ظهور امام عصر (ع)، مدد جسته است.

۵. رویکرد مکان محور: بررسی نشانه‌های مربوط به سرزمین‌های درگیر در واقعه ظهور (ایران، روم، شام، یمن، حجاز، روم، غرب، عراق، قفقاز،...)

درباره مناطقی خاص در روایات مربوط به آخرالزمان می‌توان گزارشهایی از حوادث یا اتفاق‌های پیش روی آنان پیدا کرد. در مورد دسته‌بندی این روایت‌ها می‌توان به طور شاخص به «عصر ظهور» و «المعجم الموضوعی لأحادیث الإمام المهدی (ع)» نوشته «حجت الاسلام کورانی»، جلد اول «معجم احادیث الإمام المهدی (ع)»، «نشانه‌های شگفت‌آور آخرالزمان» نوشته «محمدجواد مهری کرمانشاهی»، «علائم آخرالزمان پیرامون ایران و طهران» نوشته

۱. مثال مشهور این مطلب عبارت «کاسیات عاریات» در توصیف زنان آخرالزمان است (صدوق، ج ۳، ۱۴۰۴: ۳۹۱) در این باره ر.ک: مطهری نیا، محمود، آسیب شناسی مردم آخرالزمان، ماه نامه موعود، ش ۹۵، بهمن ۱۳۸۷.

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۴۳

«محمودی گلپایگانی»، «سپیده دم ظهور؛ بررسی نشانه‌های ظهور حضرت ولی عصر (ع)» تألیف «سید محمد موسوی» اشاره کرد. اخیراً واحد پژوهش مؤسسه فرهنگی موعود عصر (ع) تدوین اثر ارزشمندی را تحت همین عنوان آغاز نموده است. این مجموعه پیش از این در شماره‌های ماهنامه موعود آمده بود.

۶. زمان محور: دسته‌بندی زمانی وقوع نشانه‌ها؛ نشانه‌های شش ماه پایانی، ماههای پیش از آن، قریب و بعید

نشانه‌های ظهور را بسته به میزان نزدیکی آنها به ظهور می‌توان دسته‌بندی کرد. در اثر ارزشمند «الفجرالمقدس المهدی (ع)» نوشته «مجتبی الساده» که با عنوان «شش ماه پایانی» به زبان فارسی ترجمه و منتشر شده است برای اولین بار اقدام به دسته‌بندی نشانه‌های مربوط به شش ماهه پیش از ظهور نموده است. در دیگر آثار، گاه صحبت از نشانه‌های نزدیک و دور نسبت به ظهور شده و در برخی موارد بدون دسته‌بندی دقیق و جزئی نشانه‌های مربوط به سال آخر دوران غیبت در کنار هم آمده است. از این دست آثار به طور شاخص می‌توان به کتاب «سال ظهور یا علائم حتمی قیام» نوشته «حسین نجفی یزدی» اشاره کرد.

۷. شخصیت‌محور: بررسی شخصیت‌های مؤثر در واقعه ظهور همچون سفیانی، یمانی، خراسانی، حسنی، حسینی، شیببانی، شعیب بن صالح، ...

در لابه‌لای روایات متعدد و فراوان نشانه‌های ظهور از برخی شخصیت‌های انسانی و غیرانسانی به کرات سخن به میان آمده که از کنار هم چیدن این روایات کتابهایی مانند «سفیانی و نشانه‌های ظهور» نوشته «محمد فقیه»، ترجمه «سیدشاهپور حسینی» و نیز «سفیانی از آغاز تا افول» نوشته «نصرت الله آیتی»؛ «یمانی» نوشته «جعفر عترسی»، «۱۰۰ سؤال حول الدجال» به رشته تحریر در آمده و عرضه شده است. در کتاب «زمینه سازان انقلاب جهانی حضرت مهدی (ع)» نوشته «حجت‌الاسلام سیداسدالله هاشمی شهیدی» به تفصیل درباره

❖ ۲۴۴ نامه پژوهش فرهنگی

تفاوت‌های سیدحسینی، حسینی و خراسانی سخن به میان آمده است. از دیگر آثار تألیف شده با این رویکرد می‌توان از این کتابها نام برد: «نزول عیسی بن مریم (ع) فی آخرالزمان» اثر «عبدالرحمن سیوطی»، «یمانی رایة الهدی»، نوشته «محمد علی حلو»، «دجال افسانه یا واقعیت» نوشته «افسانه شفایی».

علاوه بر این موارد در جلد دوم کتاب «روزگار رهایی» و نیز جلد دوم «معجم احادیث الامام المهدی (ع)» فصول قابل توجهی را که با این رویکرد تهیه و ارائه شده‌اند می‌توان یافت. برخی از شخصیت‌های نامدار تاریخ ادیان و تاریخ اسلام نیز علاوه بر حضور در دوره تاریخی حیات خودشان در ماجراهای مربوط به ظهور امام عصر (ع) حضور خواهند داشت و به ایفای نقش خواهند پرداخت. علاوه بر رجعت کنندگان می‌توان دو ملک مقرب الهی یعنی حضرت «جبریل» و «میکائیل» را نام برد. متأسفانه تاکنون درباره این دو بزرگوار تألیف شایسته‌ای با رویکرد مهدوی و با قلم مؤلفان شیعه و پیرو مکتب اهل بیت (ع) نگارش نیافته است.

۸. رویکرد جامعه محور (رویکرد اجتماعی)

در این رویکرد نشانه‌های ظهور به نشانه‌های مربوط به دسته‌ها و طبقات اجتماعی خاص تقسیم‌بندی می‌شود. از جمله این طبقات اجتماعی می‌توان به دسته‌بندی نشانه‌ها براساس: ۱. جنسیت‌ها (مرد و زن، کودک و بزرگسال) و ۲. طبقات اجتماعی و مشاغل (حکام، دانشمندان و فقها، کسبه، ...). اشاره کرد. فهرست منتخب «آیت الله خراسانی» در کتاب مهدی منتظر (ع) برای بیان مطالب ذیل عنوان «راجع به دین و سستی مردم» در دین از این قرار است:

رای، بدعت و تغییر حلال و حرام؛ حق و باطل - ارشاد و هدایت؛ امر به معروف و نهی از منکر؛ وضع مردم در طاعت خدا، خوف و خشیت؛ غفلت از خدا و آخرت، میل به دنیا و هوی و ضعف ایمان؛ حال مؤمن صالح و بنده مطیع خدا؛ فرائض و تکالیف شرعی؛ وضع و

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۴۵

❖ سال یازدهم، شماره دهم، تابستان ۱۳۸۹

حال مساجد و معابد؛ حال قرآن در نزد مردم؛ وضع قراء و عباد؛ وضع علم و روحانیت؛ وضع علمای سوء و رفتارشان و رفتار اهل منبر؛ وضع معیشت و کسب؛ وضع حکومت و هیئت حاکمه: سلطان و روش آن؛ امراء و وزراء و عمال؛ روش اولیاء امور و طرز رسیدن به حکومت؛ حکومت ناهلان و تسلط اشرار؛ حکومت زنان و کودکان و خواجگان؛ دستگاه قضاوت، شهود و ترک حدود؛ رواج فساق، فجار، منافقان، اشرار، جاهلیت و جهال؛ حال غنی و فقیر؛ فسادهای عموم جامعه.

مطالب کتاب یاد شده برای دسته‌بندی حاضر و بند بعدی (آسیب محور) قابل استفاده است.

۹. رویکرد آسیب‌محور (رویکرد آسیب شناسانه): دسته‌بندی نشانه‌های ظهور به

تفکیک موضوعی: اجتماعی، اخلاقی، تربیتی، دینی، سیاسی و....

آسیبها و ابتلائاتی که به تصریح روایتهای مردمان آخرالزمان بدان مبتلا می‌شوند علاوه بر توصیف و بیان عمومی، گاه از حیث جنسیت مبتلایان قابل دسته‌بندی است و گاه براساس طبقات اجتماعی و مشاغلی که دارند. در روایات برای حکام و فرمانروایان، فقها و قاضیان، تجار و کسبه و ... آفاتی را بیان کرده‌اند.

برخی از این ابتلائات خود نیز قابل دسته‌بندی هستند. مرحوم «آیت الله محمدجواد خراسانی»، در اثر ارزشمند «مهدی منتظر (ع)» که بعد از گذشت چند دهه، مدتی است با تحقیق و مستند سازی قابل توجهی تجدید چاپ شده، فتنه‌ها و آسیبهای آخرالزمان را هم براساس مؤلفه‌های اجتماعی (جنسیت، مقطع سنی، طبقات اجتماعی و مشاغل) و هم گونه‌های آسیبها دسته‌بندی کرده است. اثر شاخص دیگری که برای این دو رویکرد می‌توان از آن نام برد «معجم الملاحم و الفتن» نوشته «آیت الله دهرسخی» است. علاوه بر اینها در جلد دوم کتاب «روزگار رهایی» و جلد اول «معجم احادیث الامام المهدی (ع)» می‌توان فصول قابل توجهی را با این رویکرد پیدا کرد. مقاله‌های «آسیب شناسی آخرالزمان» از «حجت الاسلام

۲۴۶ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

مهدی نیلی پور» و «آسیب شناسی مردمان آخرالزمان» از همین قلم با این رویکرد نگاشته شده‌اند. کتاب «فرهنگ مردم دنیا قبل از ظهور» نوشته «اسدالله محمدی نیا» نیز از همین منظر به دسته بندی روایت‌های آخرالزمان پرداخته است.

۱۰. تقسیم نشانه‌ها بر اساس فرق و ادیان مبتلا شده: شیعیان، مسلمانان، اهل کتاب و دیگر ساکنان زمین و...

با غور و غوص در روایات آخرالزمان تصویر به نسبت واضحی می‌توان از مبتلایان آخرالزمان حتی براساس دین و آیین مردمان یافت. در کتاب «مهدی منتظر (ع)» عمده تأکید بر فتنه‌هایی است که جامعه اسلامی بدان دچار می‌شود و از آنچه بر سر شیعیان و اهل کتاب و دیگر ساکنان زمین می‌آید به طور مجزا سخنی به میان نیامده و بنابر استقصای اولیه، اثری که با این رویکرد تدوین و تالیف شده باشد وجود ندارد.

۱۱. حادثه محور (رویکرد طبیعی): سیل، طوفان، زلزله و ...

آخرالزمان مصداق بارز آیه کریمه «ظهر الفساد فی البر و البحر بما کسبت ایدی الناس» است که به واسطه گناهان و معاصی، مردم به قهر طبیعت دچار می‌شوند. قهر طبیعت به صورت‌های مختلفی مانند سیل، زلزله، صاعقه، خشکسالی و... بروز می‌یابد. از آنجا که روایات در این باره به بیان کلیات اکتفا نموده‌اند، مطالعه‌ای تطبیقی با شرایط معاصر ما می‌تواند نتایج قابل توجهی برای مخاطب ارائه کند. بخشی از این مهم را در یکی از مقاله‌های کتاب «پیشگویی‌ها و آخرالزمان» با عنوان: «اینک آخرالزمان» و نیز جلد دوم کتاب «روزگار رهایی» می‌توان یافت.

۱۲. رویکرد کیهانی

در این رویکرد نشانه‌های مختلف را براساس اینکه در زمین، آسمان، خورشید، ماه و نیز دیگر ستاره‌ها و سیاره‌ها رخ می‌دهد می‌توان دسته‌بندی کرد. مستندات این نگاه را تا حدی

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۴۷

در کتاب «مهدی منتظر (ع)» نوشته «آیت الله محمدجواد خراسانی» می‌توان مشاهده کرد. لیکن تاکنون اثری به طور مستقل به این موضوع نپرداخته است. اهمیت این دسته‌بندی آنجا مشخص می‌شود که بدانیم بسیاری از نشانه‌های غیرزمینی دلایل قابل توجه در حقانیت اسلام و تشیع است و در آثار و محصولات منتشر شده غربی این اتفاق‌ها به عنوان پدیده‌های شیطانی معرفی شده و به تصویر کشیده می‌شوند. به طور مشخص می‌توان به فیلم «امگا کد ۲» به کارگردانی «اسمیت برایان» اشاره کرد.^۱

۱۳. رویکرد اعجازی

نشانه‌های ظهور «امام زمان» (ع) را به دو دسته عادی و غیرعادی می‌توان دسته‌بندی کرد. بخشی از این حوادث و نشانه‌ها از حیث کیفی (شدت و تمرکز در منطقه‌ای خاص) یا وقوعی (رخداد برخی پدیده‌ها برای منطقه یا قومی خاص) شاخص شده و به عنوان نشانه ظهور مطرح شده‌اند و الا، اصل پدیده، موضوع تازه‌ای نیست، مانند زنا و فحشا که پدیده جدیدی نیست اما آنقدر این اتفاق در جوامع مختلف شایع می‌شود که نشانه ظهور شمرده شده لیکن برخی نشانه‌ها مخصوص ماهها و سال منتهی به ظهور است؛ مانند ظهور دستی در آسمان. (نعمانی، ۱۳۹۷ ق: ۲۵۳)

در میان این دست نشانه‌ها، کسوف و خسوفی که در غیروقت عادی رخ می‌دهد پدیده‌ای است که به تصریح روایات از زمان خلقت «آدم» در تاریخ حیات خلقت بی سابقه بوده است. (مجلسی، ج ۵۲، بی تا: ۲۱۴)

۱۴. مطالعه تطبیقی نشانه‌های ظهور در ادیان، مذاهب و مکاتب مختلف: اشتراک‌ها، افتراق‌ها و امتیازها

هرچند ادیان مختلف آسمانی همه از یک مبدأ صادر شدند و به مرور ایام دچار انحراف‌ها و بدعتها گشته و از حقیقت فاصله گرفتند؛ اما همچنان در هرکدام از ادیان ابراهیمی و

1. Director: Brian Trenchard-Smith

❖ ۲۴۸ نامه پژوهش فرهنگی

غیرابراهیمی رگه‌هایی از حقیقت را می‌توان یافت. موضوع آخرالزمان، پایان دوران و آرمانشهر دینی در عموم ادیان قابل مشاهده است. نکته جالب توجه اینجاست که چون این موضوع چندان نسبتی با مطامع و خواسته‌های تحریف‌کنندگان ادیان نداشته و از منظر آنان چیزی بیش از افسانه نبوده چندان دستخوش تحریف و وارونگی نشده است. در فصل نهم کتاب «ظهور حضرت مهدی (ع) از دیدگاه ادیان، مذاهب و ملل جهان» نوشته «حجت‌الاسلام سیداسدالله هاشمی شهیدی» با مقایسه‌ای زیبا میان اسلام، مسیحیت، یهود و دیگر ادیان آسمانی و غیر آسمانی به خوبی نشان داده که تمام مردم جهان منتظر یک منجی و موعود آسمانی با اوصاف مشترک‌اند. جلد سوم کتاب «نوائب الدهور فی علائم الظهور» نیز در این راستا می‌تواند یاری‌گر محققانی باشد که به دنبال تبیین این رویکرد هستند.

۱۵. تطبیق محور: مصداق یابی و مقایسه نشانه‌های بیان شده با اتفاق‌های روزمره و شخصیتها

یافتن مصداق پیشگویی‌های اهل‌بیت (ع) در لابه‌لای روایات آخرالزمانی کنجکاوی بسیاری را برانگیخته است. بر همین اساس علاوه بر آنچه در گفتگوهای غیررسمی عامه مردم و دیدگاه‌های بعضی از خطبا یافت می‌شود، می‌توان این رویکرد را در آثاری مانند «روزگار رهایی» نوشته «کامل سلیمان» ترجمه «حجت‌الاسلام علی اکبر مهدی‌پور» و «منتظر تاریخ» نوشته مرحوم «مدرسی» و نیز کتاب «بشارت ظهور؛ بحثی پیرامون زمینه‌سازان ایرانی انقلاب جهانی حضرت مهدی (ع)» نوشته «مجید نوری» یافت.

۱۶. رویکرد تأویل محور

بنابر نظر برخی از صاحب‌نظران، نشانه‌های ظهور قابلیت تأویل را دارند مانند طلوع خورشید از مغرب، سلاح «امام زمان» (ع) و در مقابل عده‌ای این عبارات را صریح و تأویل‌ناپذیر می‌دانند و فهم درست آن را موکول به گذر زمان می‌دانند که البته در موارد قابل توجهی گذر زمان این ادعا را به خوبی ثابت نموده است. اثری که این دست موارد را به طور

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۴۹

❖ سال یازدهم، شماره دهم، تابستان ۱۳۸۹

جدی کنار هم چیده باشد یا از این زاویه به بازخوانی نشانه‌های ظهور پرداخته باشد از طرق رسمی منتشر نشده و گاه صحبت‌هایی از بعضی از سخنرانانی که در شهرهای مختلف در حوزه مهدویت نیز سخن می‌گویند شنیده می‌شود. البته در میان آثار حتی مراجع و علمای بزرگی که در حوزه مهدویت قلم‌فرسایی نموده‌اند این رویکرد درباره برخی موارد خاص مانند آنچه گفتیم آمده اما با این حال این دیدگاه محل تأمل جدی است و در موارد متعدد چندان قابل دفاع و بیان متقن خالی از حدشه نیست.

۱۷. بررسی حدوث محور: نشانه‌های آشکار شده و باقی مانده

چنانکه گفته شد، بنابر دیدگاه برخی از صاحب‌نظران مانند حضرت «آیت الله ناصر» اکثر قریب به اتفاق نشانه‌های ظهور غیر از نشانه‌های حتمی و مواردی که با آنها نسبت پیدا کرده و در آخرین ماه‌های دوره غیبت اتفاق خواهند افتاد، بقیه نشانه‌ها اتفاق افتاده‌اند. اثر مکتوبی که بر اساس این دیدگاه تألیف شده باشد یافت نشد هرچند در صفحاتی از کتاب «تاریخ غیبت کبری» نوشته مرحوم «آیت الله شهید سیدمحمد صدر» مطالبی در این رابطه یافت می‌شود.

۱۸. رویکرد وظیفه محور (بررسی تکالیف منتظران یا رویکرد تربیت‌گرا): بررسی وظایف فردی در برابر اتفاق‌های آخرالزمان

برخی از نشانه‌های ظهور و آنچه درباره آخرالزمان و آستانه ظهور امام عصر (ع) بیان شده قابلیت ارائه برنامه‌های تربیتی در راستای تربیت نسل منتظر را دارند. برای نمونه آنچه به عنوان آسیبهای اجتماعی آخرالزمان در بندهای هشتم و نهم بیان شد گویای آن دسته از فتنه‌ها و آسیبهایی است که باید برای پیشگیری یا حل آنها با استفاده از دیگر روایات و تعالیم اهل بیت (ع) همت گماشت. کتاب «معرفت امام زمان (ع) و تکلیف منتظران» نوشته «ابراهیم شفیع سروستانی» و مجموعه منتشر نشده «دکترین ظهور» تحقیق «مهدی تلوری» با این رویکرد تهیه شده و همچنان قابلیت ارتقا را دارد و هنوز در ابتدای راه است.

۱۹. رویکرد برنامه محور (در سطوح برنامه‌ریزی استراتژیک یا راهبردی): آمادگی جمعی - اجتماعی برای حوادث آخرالزمان

روایت‌هایی که در بند پیشین متذکر شدیم قابلیت استخراج برنامه‌های کلان اجتماعی را نیز دارند به نحوی که گاه تنها یک روایت از مجموعه روایت‌های آخرالزمان می‌تواند مبنای سیاستگذاری جدی و کلان چند وزارتخانه قرار گیرد. اثر شاخص و مبدع این رویکرد کتاب «استراتژی انتظار» تألیف «اسماعیل شفیعی سروستانی» است که به عللی ناگفته در ابتدای راه و بیان کلیات ماند و ادامه مطالب به خوانندگان ارائه نشد. تفصیل این رویکرد و ارائه برنامه‌ها و سیاستها مبتنی بر این رویکرد از اهم وظایف نظام جمهوری اسلامی است که متأسفانه در طول این سالها محقق نشده است.

۲۰. رویکرد تاریخ محور (تحلیل تاریخی نشانه‌های ظهور)

تحلیل تاریخی نشانه‌های ظهور و ریشه‌یابی نشانه‌های ظهور از حیث صدور و نیز تحقق آنها عمری بسیار کوتاه دارد. برخی از پیشگویی‌های اهل بیت (ع) از آینده مربوط به آینده نزدیک به مقطع صدور روایت مانند دوره‌های اموی و عباسی بوده یا در این مقاطع تاریخی برای وجاهت بخشیدن به این دولتهای غاصب وضع و جعل شده‌اند. جدا کردن این دو دسته، از مجموعه روایت‌های نشانه‌های ظهور اقدام ارزشمندی است اما متأسفانه در نخستین اثری که با این رویکرد و تحت همین عنوان و به قلم «مصطفی صادقی» نگاشته شده (تحلیل تاریخی نشانه‌های ظهور) با این مبنا چوب رد بر تمام روایت‌های نشانه‌های ظهور زده شده و حتی روایت‌هایی را که از حیث سند، صحیح یا موثق تشخیص داده شده بودند و از حیث محتوا نیز قابل خدشه نبودند به رغم تصریح مؤلف محترم به راحتی از آنها چشم پوشی کرده و آنان را نیز رد می‌کند که به طور مشخص می‌توان به تحلیل روایت‌های سفیانی و نیز ندای آسمانی و دیگر نشانه‌های حتمی ظهور اشاره کرد! امید است در تحقیقات بعدی با این رویکرد شاهد برطرف شدن نواقص و کاستی‌های اثر پیشین باشیم.

۲۱. مفهوم شناسی

برخی از واژه‌های مطرح شده در روایات آخرالزمان، ظهور و نشانه‌های ظهور مانند آیه، بغته و... نیازمند توضیح و تبیین جدی است و نباید به ترجمه تحت‌اللفظی صرف آنها اکتفا کرد. هرچند در لابه‌لای تألیف‌ها و آثار حوزه مهدویت گاه توضیحاتی در این باره قابل مشاهده است، اما اثری که به طور شاخص و جدی به تبیین این مفاهیم حتی در میان دیگر مطالب پرداخته باشد تاکنون یافت نشده است و جا دارد محققان به این مسئله توجه ویژه‌ای را معطوف دارند.

۲۲. رویکرد ادبی

به رغم فراوانی مطالب درباره آخرالزمان، ظهور و نشانه‌های ظهور تاکنون مجموعه شاخصی در قالب شعر، داستان، رمان و یا دیگر قالبهای ادبی تهیه و تدوین نشده است. کتاب «سوار سبز پوش آرزوها» نوشته «کمال سید» ترجمه «حسین سیدی» با رویکردی تاریخی به بیان تاریخ آغازین ایام ولادت امام عصر (ع) پرداخته و متذکر پس از آن نشده است. یکی از نقصهای جدی تألیف‌های مهدویت استفاده نکردن از قالبهای ادبی برای انتقال پیامهای این حوزه است. غالب مطالب ادبی با رویکرد نجوا با امام عصر (ع) و گاه انتظار تهیه می‌شود و آنچه در این بند برشمردیم در میان آنها یافت نمی‌شود.

۲۳. رویکرد هنری

مجموعه‌های شاخص مهدوی که در رسانه‌ها به تصویر کشیده شده ترکیبی از حضور کارشناسان و میان برنامه‌های مذهبی - مهدوی است و هرگز از قالبی غیر از این، برای انتقال پیامهای معارف مهدوی استفاده نشده است. جالب است بدانیم دو مجموعه پرمخاطب «سلطان و شبان» محصول صدا و سیما ج.ا.ا و نیز «جواهری در قصر» محصول کشور کره تنها با استناد به چند سطر (حداکثر ۵ - ۱ سطر) منابع تاریخی، تهیه و تولید شده‌اند. هر چند معارف اصیل و حق مهدوی را نمی‌توان با این دو افسانه مقایسه کرد اما آیا نمی‌توان با وجود این

❖ ۲۵۲ نامه پژوهش فرهنگی

همه مطلب و آن همه نویسنده و کارگردان نبود حتی یک فیلم‌نامه یا طرح برنامه با این رویکرد را کوتاهی و قصور جدی خود در حق امام عصر (ع) به شمار بیاوریم. جالب‌تر آنکه در آثار شاخصی مانند «پیشگویی‌ها و آخرالزمان» (مجموعه مقالات) و نیز «هالیوود و فرجام جهان» نوشته «سید ابوالحسن علوی طباطبایی» می‌توانیم فهرست، دسته‌بندی، تنوع و نقد دهها فیلم آخرالزمانی با رویکرد موعودگرایی آمریکایی مملو از آموزه‌های ضد اسلامی، ضد شیعی و ضد مهدوی ببینیم؛ فیلم‌هایی که گاه به مانند «پیشگویی‌های نوستر آداموس» و «سیاره میمونها» در نهایت صراحت، مفهوم انتظار اسلامی - شیعی را به تصویر کشیده و در نهایت گستاخی و جسارت آن را به سخره می‌گیرند. البته این غیر از فیلم‌های متعددی است که با استفاده از تکنیک‌های مختلف هنری هر یک بخشی از معارف و نمادهای اسلامی و شیعی را مورد حمله خویش قرار می‌دهند.

❖ ۲۴. رویکرد مأخذ شناسانه

سیر تحول تألیف‌های موضوع نشانه‌های ظهور و مباحث مربوط به آن، شناسایی فراوانی‌ها، کاستی‌ها و فزونی‌های تألیف‌ها در این عرصه اهم مقصود این رویکرد را تشکیل می‌دهد که محصول آن می‌تواند مورد استفاده محققان و پژوهشگران برای تشخیص ضروری‌ترین محورهای پژوهشی در این میدان قرار گیرد. نوشتار حاضر از اولین آثاری است که با این رویکرد تهیه شده و نگارش یافته است و از همین رو هرگز مدعی آن نیست که حق مطلب را ادا نموده باشد.

❖ ۲۵. رویکرد نشانه یابی

روایت‌هایی در لابه‌لای روایت‌های مهدویت و آخرالزمان نقل شده که در آنها صحبت از این به میان آمده که تمام حوادث رخ داده در دوره‌های قبل و معجزه‌های نمایان شده به دست انبیا و اولیای پیش از اسلام در دوره آخرالزمان و دستان امام عصر (ع) قابل مشاهده خواهد بود. (برای نمونه ر.ک: طبرسی، ۱۳۹۰ ق: ۴۷۶)

رویکردها به آخرالزمان و نشانه‌های ظهور ❖ ۲۵۳

در این رویکرد با مطالعه تاریخ اتفاق‌ها و حوادث پیشین می‌توان تخمینی از آینده داشت و برای آن برنامه‌ریزی کرد.

تاکنون اثر مکتوب جدی با این رویکرد نگاشته نشده لیکن می‌توان فیلم «ملک سلیمان نبی (ع)» را اثری هنری با این رویکرد دانست. در شفا‌های نیز گفتارهای «حجت الاسلام والمسلمین سعید اصفهانیان» در این رابطه قابل مطالعه و بررسی است.

۲۶. رویکرد ترکیبی

برخی از مؤلفان برای تبیین مطالب مرتبط با نشانه‌ها، دو یا چند مورد از رویکردهای فوق را ترکیب کرده‌اند. از این دست تقسیم‌ها می‌توان به کتاب «تاریخ غیبت کبری» اشاره نمود که شهید «آیت الله سیدمحمد صدر» در آن، نشانه‌های ظهور را به اجتماعی و طبیعی تقسیم کرده و سپس با در نظر گرفتن فاصله وقوع آنها با ظهور به بیان و تفکیک نشانه‌های اجتماعی و طبیعی نزدیک و دور به نسبت ظهور پرداخته‌اند.

جمع‌بندی

در بسیاری از آثار مهدوی نشانه‌های ظهور به دو دسته حتمی و غیر حتمی تقسیم شده‌اند. در برخی از آثار متأخر برخی دسته‌بندی‌های دیگر مانند جغرافیایی، زمانی و... ارائه شده است. همان‌طور که دیدیم در پژوهش حاضر برای اولین بار رویکردهای مختلف به این موضوع جمع‌بندی و به طور اجمالی معرفی شده‌اند. با توجه به مستندات ارائه شده و رویکردهای یاد شده، مقاله حاضر می‌تواند مبنای بسیاری از پژوهش‌ها و تألیف‌هایی باشد که بعد از این مطمح نظر مؤلفان و محققان قرار خواهد گرفت؛ به خصوص برای اهدافی مانند امیدبخشی، آماده شدن برای ظهور، دلیلی بر حقانیت پیشوایان دین، روشی برای شناخت و برنامه‌ریزی درست، روشی برای شناخت مدعیان دروغین، جلوگیری از انحراف‌های فکری، احترام به حضرت «مهدی» (ع) و پیشوایی از آمدن او و...

منابع و مأخذ

الف - كتابها

- ديلمى، شيخ حسن، (١٤٢١ ق)، «إرشاد القلوب إلى الصواب»، قم، شريف رضى، ج ١.
- شفيعى سروسنانى، (١٣٨٤)، «دايرة المعارف موعود آخر الزمان»، ٧ جلد، تهران، موعود عصر (عج)، ج ١.
- صافى گلپايگانى، لطف الله، (١٤٢٢ ق)، «منتخب الأثر فى الإمام الثانى عشر عليه السلام»، قم، مكتب المؤلف.
- صدوق، محمد بن على بن حسين، (١٣٩٨ ق)، «التوحيد»، قم، جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ج ١.
- صدوق، محمد بن على بن حسين، (١٣٦٢)، «الخصال»، قم، جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ج ٢.
- صدوق، محمد بن على بن حسين، (١٣٩٥ ق)، «كمال الدين و تمام النعمة»، تهران، اسلاميه، ج ٢.
- صدوق، محمد بن على بن حسين، (١٤٠٤ ق)، «من لا يحضره الفقيه»، قم، جامعه مدرسين، ج ٢.
- طبرسى، فضل بن حسن، (١٣٩٠ ق)، «إعلام الورى بأعلام الهدى»، تهران، اسلاميه.

❖ ۲۵۶ نامه پژوهش فرهنگی

- طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ ق)، «کتاب الغیبه»، قم، موسسه معارف اسلامی، چ ۱.
- مجلسی، محمد باقر، (بی تا)، «بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار»، تهران، اسلامیه.
- نعمانی، محمد بن ابراهیم، (۱۳۹۷ ق)، «الغیبه»، تهران، نشر صدوق، چ ۱.
- هاشمی شهیدی، سیداسدالله، (۱۳۶۴) «زمینه سازان انقلاب جهانی حضرت مهدی علیه السلام»، قم، المهدی علیه السلام، چ ۱.

ب - مقالات

- مطهری نیا، محمود، بهمن (۱۳۸۷)، «آسیب شناسی مردم آخرالزمان»، ماهنامه فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی موعود، ش ۹۵.